

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1921–1923 РР.)

У статті йде мова про створення та діяльність Одеського археологічного інституту (Археологічного інституту Півдня України) у 1921–1923 рр.

Ключові слова: *Одеський археологічний інститут, Одеське товариство історії і старожитностей, археологічне відділення, археографічне відділення, вища школа, Інститут народної освіти.*

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки актуальним залишається питання становлення археологічної освіти у період, що передував створенню профільних кафедр в університетах України. Цікавою, але малодослідженою, сторінкою історії археологічної освіти в Україні є діяльність Одеського археологічного інституту (Археологічний інститут Півдня України). Частково дане питання висвітлене у працях І. Матяш, С.Я. Борового [3; 4]. Тому метою даної статті є дослідження історії створення та діяльності Одеського археологічного інституту.

Ініціатива створення даного закладу належала представникам Одеського товариства історії і старожитностей: Ю.Г. Оксману, Б.В. Варнеке, С.С. Дложевському, Є.П. Трифільєву, М.І. Мандесу, О.Я. Шпакову та ін. Взимку 1921 р. ініціативна група професорів вищої школи Одеси надала доповідну записку, в якій відзначалося, що північне узбережжя Чорного моря надзвичайно багате на культурно-історичні пам'ятки. Стверджувалося, що думка про створення Археологічного інституту саме в м. Одесі, як найбільшому культурному і економічному центрі Південної України, є не новою. Але в дореволюційний період створення такого Інституту гальмувалося як відсутністю необхідних кредитів, так і централізаторською політикою, яка передала завідування розкопками на території Південної України Імператорській Археологічній комісії. Створення місцевого археологічного інституту було б запорукою того, що культурно-історичні цінності не будуть залишати територію України, потрапляючи в Петроград чи збагачуючи музеї Німеччини. Наскільки актуальним є створення даного інституту свідчить короткочасний досвід організації курсів з охорони пам'яток старовини в Червоній Армії, деякі частини якої, наприклад, сапери і топографи, вже в силу своєї спеціальності мали ґрунт для археологічної практики. Ініціативна група професорів вищої школи стверджувала, що інтереси української науки і культури вимагають термінового відкриття археологічного інституту. Археологічний інститут як вищий професійно-технічний заклад у складі двох відділень (археологічного і археографічного) з 3-річним курсом навчання мав би метою одночасно з поглибленням археологічної, етнографічної археографічної наукової роботи, широко поставити практичну підготовку і шляхом не кабінетних лекцій, а практикуму на місцях, створювати кадри науково і особливо технічно підготовлених робітників з археології, етнографії і музейної справи, дисципліни яких є базою для історії культури. Прекрасно обладнаними лабораторіями для проведення техно-практикумів будуть Обласний Історико-Археологічний музей, Обласний архів і низка пунктів в районі Херсонщини – Ольвія, Парутино, Усатово, Березань, Слободка, Романівка. Планомірна, спільна і організована робота Археологічного Інституту позбавляла б шкідливості кустарництва, яким виявилось проведення Нікольським «наргообразом» влітку 1920 р. розкопок в Парутино (Ольвія), які не дивлячись на значні затрати, не було доведено до кінця [2, арк. 80].

Крім доповідної записки, ініціативною групою були надані пояснювальна записка і положення про археологічний інститут у м. Одесі [3, с. 99].

У березні 1921 р. Губпрофосом було створено «Комісію з організації в м. Одесі Археологічного інституту», яка підготувала необхідні документи. Навчальний план Одеського археологічного інституту розроблявся з урахуванням світового досвіду (Німеччини, Австрії, Франції), а також Петербурзького, Московського та Київського археологічних інститутів.

У положенні вказувалося, що у складі інституту буде існувати два відділення – археологічне і археографічне. На археологічному відділенні мали викладатися наступні дисципліни: теорія еволюційних вчень, первісна археологія із загальною етнологією, антропологія, антична археологія, геологія і палеонтологія, українська археологія, українська етнографія, етнографія та фольклор, історична географія, історія місцевого краю, українське мистецтво, епіграфіка, нумізматики, музеєзнавство, антична палеографія. На археографічному відділенні пропонувалося викладати архівознавство, правові старожитності, історію закладів України та Росії, археографію, книгознавство з практичними заняттями із бібліотекознавства, дипломатику, сфрагістику і геральдику, джерелознавство української історії, історію місцевого краю, палеографію кириличну, грецьку і західну. Відповідно до переліку визначених до викладання дисциплін створювалися кафедри з правом розробки спеціальних курсів та практикумів (постійних та епізодичних). Важливим із практичної точки зору було включення до навчального плану мов, знання яких потрібне археологу і архівісту Південної України: української, російської, польської, німецької, французької, латинської, давньо- та новогрецької, італійської, кримсько-татарської, а також практикуму з фотографії, тонографії, консервації та реставрації пам'яток старовини й мистецтва та архівних документів, історії підробок рукописів та археологічних пам'яток [2, арк. 85]. У пояснювальній записці до положення про інститут наголошувалося, що термін «український» має не вузьконаціональне значення, а вбирає й впливи Візантії, Заходу й Москви на Україну, бо українська культура є центром, навколо якого сходяться шляхи викладання окремих дисциплін [4, с. 105]. У навчальні плани планувалося включити й теорію еволюційних вчень, яка була важливою для первісної археології і для формування наукового світогляду загалом. Так як музеї відіграють важливу роль у систематизації і зберіганні культурно-просвітницьких експонатів, то важливо знати принципи організації музеїв будь-якого типу, що виділено в особливий предмет – музеєзнавство. Предмети археографічного відділення містять теоретичну (правові старожитності, історія місцевого краю, історія закладів) і практичну (архівознавство, книгознавство, дипломатика, сфрагістика, палеографія) складові підготовки вченого архівіста [2, арк. 83].

Спираючись на досвід російських та Київського археологічних інститутів, які набирали слухачів із закінченою вищою освітою, організатори Одеського археологічного інституту запозичили з їх навчальних планів основний перелік дисциплін, не взявши до уваги, що до їх закладу вступатимуть особи з середньою освітою. Проте, як стверджує С.Я. Боровий (колишній слухач інституту), реальний хід викладання відрізнявся від проекту. Так, наприклад, читався курс історії Давньої Греції (М.І. Мандес), історії Росії (А.В. Фроловський).

У положенні визначалася мета діяльності створюваного інституту як спеціального науково-навчального закладу: наукове вивчення пам'яток старовини та мистецтва (первісних, античних, української та сусідніх культур – російської, білоруської, польської, а також документальних джерел з історії місцевого краю); підготовка науково-кваліфікованих фахівців у галузі археології, архівознавства, етнографії та музеєзнавства.

Вказаній меті підпорядковувалися й завдання:

- викладання основних та допоміжних дисциплін переважно практичними методами, направленими на творчі трудові процеси в області археології, археографії та етнографії;
- виявлення та розкопки археологічних пам'яток;
- виявлення й вивчення архівних документів з історії України, зокрема стосовно революційних, професійних та національних рухів;
- обстеження й вивчення етнографічних пам'яток України [2, арк. 85].

Планувалося видавати збірники праць викладачів і слухачів, влаштовувати виставки, надавати наукові відрядження. Таким чином, програма діяльності була доволі чіткою й структурованою.

Точної дати початку роботи інституту не встановлено. В документах Одеського губернського комітету спеціально-наукової і професійної освіти від 21 квітня 1921 р. містилося повідомлення про включення Археологічного інституту у ведення його педагогічного відділу, а 18 травня був виданий наказ про призначення ректором інституту Ю.Г. Оксмана, а

проректором – С.С. Дложевського. 21 липня 1921 р. на засіданні Одеського губвиконкому було прийняте рішення про створення в Одесі Археологічного інституту. Це рішення 1 серпня 1921 р. було оголошене особливим наказом Одеського губпрофосу і виступало правовою основою існування інституту. В наказі стверджувалося, що Археологічний інститут в м. Одесі створювався для підготовки кадрів науково-кваліфікованих працівників з археології, музеєзнавства і архівної справи. В завдання інституту входило виробництво і планові науково-дослідні роботи з видобування з надр землі культурно-історичних скарбів, зібрання, систематизація і вивчення матеріалів з історії революційного, професійного і національного рухів на території України, а також широка популяризація серед робітників історичного минулого на основі пам'яток. Інститут – вищий науково-навчальний і професійно-технічний заклад, який нормувався загальними законодавчими положеннями про вищу школу. Викладачами мали бути особливо кваліфіковані фахівці, а слухачами – ті, хто досяг 18-літнього віку й закінчили загальноосвітню школу. Обумовлювалася можливість відкриття при інституті річного підготовчого відділення. Після двохрічного курсу слухачі, склавши іспити й отримавши диплом спеціаліста-техніка з археології, архівознавства, музеєзнавства чи етнографії, могли працювати самостійно. При цьому, за бажанням, вони мали право продовжити навчання на третьому курсі – для отримання наукової кваліфікації шляхом поглиблення теоретичних знань з обраного фаху та дослідження окремої наукової теми. Планувалося проводити набір студентів по 100 осіб на відділення. Проте їхня кількість виявилася значно меншою. За даними першого списку студентів їх налічувалося 39, за даними другого – 42 особи. Відвідування лекцій було необов'язковим; багато студентів одночасно навчалися в інших вузах, а також суміщали навчання із службою. За словами С.Я. Борового, ректор Ю.Г. Оксман читав архівознавство, проректор С.С. Дложевський – давні мови, був спеціалістом у галузі грецької епіграфіки, Б.В. Варнеке – античну археологію, М.Ф. Болтенко – практичні заняття і спецкурси з археології, Є.П. Трифільєв – слов'яно-руську археологію, А.Я. Шпаков – правові старожитності, А.Г. Готалов-Готліб – музеєзнавство, М.І. Мандес – історію Греції, А.В. Фроловський – історію Росії, Р.М. Волков – українську етнографію і фольклор [3, с. 100].

Як самостійний заклад Одеський археологічний інститут проіснував недовго.

З 20 серпня 1922 р. Археологічний інститут ліквідували. Адміністративний і технічний персонал звільнили. Науково-дослідну роботу передали Науковому Бюро. Учбову частину з навчальними посібниками і матеріальною частиною передали Інституту народної освіти (ІНО). Ректору ІНО проф. Волкову пропонувалося створити комісію з участю проф. Дложевського, проф. Оксмана і декана факультету політпросвіти Хмельницького для обговорення питання про організацію навчальної роботи колишнього Археологічного інституту і про долю студентів даного закладу [1, арк. 688].

22 серпня 1922 р. проф. Варнеке і проф. Волков подали Науковому Бюро звіт, у якому стверджували, що якби життя Інституту продовжилося, то через один курс студенти ввійшли б у життя як корисні і цілком підготовлені робітники архівної і музейної справи. Навчальна діяльність Археологічного інституту в 1921–1922 рр. за відзивами більшості викладачів була доволі успішною. Студенти вступали на основі колоквиумів, визначившись із своїми інтересами в області археології та архівознавства. Вони відвідували лекції, успішно здали весняні іспити. Самостійних викладачів Археологічний інститут не мав. Всі вони одночасно були викладачами інших вузів, переважно ІНО. Деякі штатні викладачі Археологічного інституту були позаштатними викладачами ІНО, але з розвитком археологічних секцій вони могли б бути введені у штат ІНО залежно від наданих їм факультетом курсів [1, арк. 689]. Наукове бюро, вислухавши звіт професорів, постановило, що успішна дослідницька робота не могла проводитися, бо було відсутнє грошове забезпечення [1, арк. 690].

На початку 1923 р., у зв'язку з реорганізацією Одеського інституту народної освіти (ІНО), створеного у 1920 р. на базі декількох факультетів університету і Українського учительського інституту (створений у 1919 р.), було вирішено створити у складі ІНО спеціальний Музейно-бібліотечно-архівний факультет. Цей факультет мав лише один випуск. Його закінчили близько 20 осіб, які потім працювали в музеях, бібліотеках і архівах. Більшість

викладачів Археологічного інституту продовжували викладати в ІНО, а потім – в Одеському університеті, відновленому в 1933 р. До програми ІНО і університету були включені дисципліни з програми Археологічного інституту, створена кафедра археології, де працювали колишні викладачі Археологічного інституту.

Таким чином, навіть за короткий час свого існування, Одеський археологічний інститут створив підґрунтя для подальшого розвитку археологічної освіти і науки.

Додаток 1. Уривок із звіту Одеського археологічного інституту за 1921–1922 рр. (мовою оригіналу).

«Одесский археологический институт, учрежденный во второй половине 1921 имеет целью изучение вещественных и документальных памятников первобытной, античной, украинской и соседние с нею культур и подготовку работников по археологии, архивоведению, этнографии и музееведению.

В структуре учебного дела Института учтены все основные дисциплины, изучаемые в подобного рода учебных заведениях современной Европы, и, кроме того, выдвинуты индивидуальные особенности его, как Археологического института Южной Украины. В соответствии с заданиями Института в истекшем учебном году были прочитаны преподавателями Института 15 основных курсов: по геологии с палеографией, по античной археологии, по украинской этнографии, по музееведению, по римской эпиграфике, велись семинары по Геродоту, по сказаниям иностранцев о Руси-Украине, по античной культуре, введение в архивоведение и семинары по изучению местного архивного материала, по экономическому быту Украины, теория эволюции, украинская археология, историческая география Украины, правовые древности Украины, кроме того прочитаны были специальные курсы по некоторым отдельным отраслям, а также курсы языков (древних и новых); проведены также практические занятия (в музеях и архивах).

Что касается научно-исследовательской работы Института, то преподавательскими силами последнего развернута значительная деятельность, выразившаяся в следующем: проф. Варнеке (при участии ассистентов) произведены раскопки неолитической стоянки в с. Усатове; велось изучение типологических сторон древнегреческих поселений на Юге России; результаты представлены в докладах, прочтенных в публичных заседаниях. Напечатаны «Историко-литературные призраки» (Ученые записки Высшей школы. Вып. 1), «Римская комедия» (Ученые записки Высшей школы. Вып. 2), сданы в печать «Неолитическая стоянка в с. Усатове», «Римское искусство».

Проф. Волковым издано: «Разыскания в области сюжетов и композиции русской сказки», приготовлено к печати «Украинская обрядовая песня Херсонской губернии», «Слово о полку Игореве: опыт сравнительного комментария по стилю и форме».

Проф. Дложевским напечатано: «Принципы и методы современного музейного дела» (Вестник просвещения, № 2); «Одесский Археологический институт – историческая справка» (Вестник просвещения, № 2), «Проблема международного языка» (Сборник просвещения 1922). Сдано в печать: «Мениппея» (Сборник в честь Ляпунова).

Проф. Загоревским напечатаны: «Очерки истории северного Причерноморья», ч. 1.

Проф. Мандес напечатал: «Заметки к Феакиде Гомера» (Сборник в честь Ляпунова), «Эстетическая теория и творчество художника», подготовлено к печати «Общественное значение искусства».

Проф. Оксманом напечатаны: «И.С. Тургенев; исследования и материалы», т. 1; «Из разысканий в области Пушкинских сюжетов», «Константиновская легенда в Херсонщине», «Полежаев перед судом Николаевской цензуры», «Неизвестная статья Н.И. Костомарова «Украинский сепаратизм», «Ф.М. Достоевский в ред. «Гражданина», «История западных влияний», «Борьба с Байроном в александровскую эпоху»; печатается «Сожженная драма Гоголя из прошлого Запорожья», подготовлено к печати «Одесские вольнодумцы Пушкинской поры», «Декабристы в Новороссии», «Отзвуки Кирилло-Мефодиевского дела в Одессе», «Современник» (несостоявшийся журнал В.В. Измайлова).

Проф. Третьяков занимался изучением истории первобытных верований и сдал в печать

исследование «Панвивизм».

Проф. Трифильевым подготовлен к печати очерк «Экономическое положение русской деревни в первой четверти XIX века».

Проф. Флоровским напечатаны: «Освобождение крестьян по проектам губернских комитетов Новороссийского края», «Крестьянский вопрос и высшая администрация Новороссийского края» и «Воля панская и воля мужицкая» – страницы из истории аграрных волнений в Новороссии в 1861-63 гг.» (Историко-революционная библиотека, Одесса, 1921). То же на украинском языке с некоторыми дополнениями, 1922. Приготовлены к печати статьи: «Каким летописным текстом пользовался Герберштейн» и «Одесский вестник под ред. Ришельевского Лицея» (1858-9 гг.). Готовится к печати: «Работа об Архангелогородской летописи», исторические работы Н.И. Надеждина, рецензия на работу Клепацкого «Огляд джерел до історії України».

Ассистент Болтенко производил раскопки в с. Усатове и разбирал материалы из раскопок проф. Штерна в Аккермане в 1912 г. и на о. Березани в 1913 г. Сдано в печать: «Обломки далекого прошлого Северного Причерноморья» и «Раскопки в с. Усатове летом 1921 г.», подготовлено к печати: «Усатово и Геродот», «Римляне на о. Березань», «Народы Востока у римского поэта 1-го века нашей эры».

Ассистентом Семеновым напечатаны: «Сказочная Ольвия», сдано в печать «Описание гробниц, открытых в 1920-21 гг. в Ольвии» (для «Известий Росс. Акад. Ист. Матер. Культ.») и подготовлено к печати «Отчет о раскопках в городке и некрополе Ольвии за 1920-21 гг.» и «Аттическая чернофигурная Ольпа, найденная в 1920 г. в Ольвии».

Некоторые из перечисленных работ вошли в состав 1-го тома «Ученых Записок Одесского Археологического Института» [5, с. 372].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-1395, оп. 1, спр. 3, 772 арк.
2. ДАОО, ф. Р-1395, оп. 1, спр. 92, 85 арк.
3. Боровой С.Я. К истории создания Одесского археологического института и его археографического отделения / С.Я. Боровой // Археографический ежегодник за 1978 год. – М.: Наука, 1979. – С. 96–101.
4. Матяш І.Б. Археологічний інститут у Одесі: втрачені можливості / І.Б. Матяш // Архіви України. Науково-практ. журнал. – №1–6. – 1998. – С. 103–109.
5. Научно-исследовательская работа Одесского Археологического Института (Из отчета Института за 1921–22 гг.) // Наука на Украине. Орган Научного Комитета Укрглавпрофобра. – №4. Сентябрь. – 1922. – Харьков. – С. 372–373.

Ставицкая А. Одесский археологический институт (1921-1923 гг.).

В статье идет речь об основании и деятельности Одесского археологического института (Археологического института Юга Украины) в 1921–1922 гг.

Ключевые слова: *Одесский археологический институт, Одесское общество истории и древностей, археологическое отделение, археографическое отделение, высшая школа, Институт народного образования.*

Stavytska A. Archaeological Institute of Odessa (1921–1923).

The article refers to the establishment and operation of the Archaeological Institute of Odessa (Archaeological Institute of Southern Ukraine) in 1921–1923.

Keywords: *Archaeological Institute of Odessa, Society of History and Antiquities of Odessa, archaeological department, archeografic department, Graduate School, Institute of Folk Education.*

Одержано 12.11.2012